

# Sodelovalno gospodarstvo in zadružništvo

*Meta Kordiš in Ciril Oberstar*

Živimo v zanimivem in razburljivem času. Času družbenih in gospodarskih pretresov ter vseprisotne podnebne krize. Naše vsakdanje prakse gospodarjenja, reševanja stanovanjskih vprašanj in celo pristožnih aktivnosti so uokvirjena z neoliberalnim družbenim pogledom. Demokracija in ostanki socialne države so na udaru. Kapitalizem ni tisti ekonomski sistem, ki bi lahko trajnostno reševal pereče okoljske in podnebne težave. Še manj neoliberalna ideologija, ki ga podpira. Stari imperiji se sesuvajo in njihove elite vedno bolj agresivno in brezsravno varujejo svoje privilegije ter se pri tem obračajo skrajno desno. V tem obratu za seboj (in za nos) vlečejo (lumpen)proletariat. Levica v agoniji išče prave odgovore in načine, kako mobilizirati ljudi in množice. Hkrati se dvigujejo nove svetovne vellesile in v naletu utrjujejo svojo avtoritarno držo. In vendar lahko zgodovinar na te turbulentne čase gleda bolj vedro, saj ve, da se ob sesujanju starega sveta poraja nov. Kot pravi znani refren, smo v dobi vodnarja. Iz preteklosti pa tudi iz lastnih izkušenj vemo, da smo močnejši, ko sodelujemo. Ko smo solidarni. Ko se poslušamo. Ko si pomagamo. Ko si medsebojno delimo in izmenjujemo.

Eden možnih, morda pravih odgovorov za bolj pravičen in za okolje ter vsa živa bitja bolj prijazen družbeno-ekonomski sistem je sodelovalno gospodarstvo, kjer se participacija kaže v obliki sodelovanja pri lastništvu, upravljanju, ustvarjanju in potrošnji produktov in storitev.

Kot v svojem prispevku zapiše Karolina Babič, se ravno ob načelu soustvarjanja in skupne potrošnje »pokaže končni smoter participacije kot take, da z njo kot procesom soustvarjanja življenjskih pogojev in načinov življenja tako posamezniki kot skupnosti postajajo avtonomni soustvarjalci svojih življenj«.

Najbolj znani model sodelovalnega gospodarstva, čeprav še zdaleč ne edini, je zadružništvo. Tudi pri nas je ta oblika najstarejša in hkrati najbolj razširjena – ugotovitev, ki najverjetneje velja v večini držav sveta. Mednarodno usklajena definicija zadrug in temeljnih načel zadružništva pravi, da je »zadruga avtonomno združenje oseb, prostovoljno povezanih z namenom, da na skupne gospodarske, družbene in kulturne potrebe ter prizadevanja odgovarjajo s podjetjem v skupni lasti, ki ga upravljajo demokratično.« (ICA 2018). Temeljna načela zadruga so: »1. prostovoljno in odprto članstvo; 2. demokratično upravljanje članov; 3. ekonomska udeležba članov; 4. avtonomija in neodvisnost; 5. izobraževanje, usposabljanje in obveščanje; 6. sodelovanje med zadrugami; 7. skrb za skupnost.« (prav tam) V jedru definicije je demokratično upravljanje po principu »en član en glas«, ki je ključno za sodelovalni model upravljanja v zadrugah.

Sodelovalno gospodarstvo, njegove formalne in neformalne oblike dajejo možnosti za drugačne strategije v načinu življenja, medsebojnem sodelovanju in sobivanju, trgovanju, deljenju znanja, védenja in veščin. V okviru zadrug je mogoče skupaj ustvarjati, skupaj trošiti, skupaj bivati, skupaj ustvarjati glasbo ..., ni ga skratka vidika življenja, ki bi se ga ne dalo urediti zadružno ali skupnostno. Toda ključna pri tem ni le oblika gospodarjenja, ampak tudi etični vidiki sodelovalnega oziroma zadružnega delovanja, krepitev avtonomnosti posameznika in boljšega življenja, ki je utemeljeno v »radosti ustvarjanja in svobodi delovanja«. Kot take imajo sodelovalne prakse, kot omenja Babič, resen transformativen potencial, tako za posameznika kot za družbo.

V tej tematski številki smo poskušali razmišljati o raznovrstnih praksah participativnega delovanja, od zadružnega stanovanjskega organiziranja, do kmečkih in kreditnih zadrug, od skupnih zadružnih domov do skupnih glasbenih ustvarjanj. Sodelovalnega gospodarstva in zadružništva smo se poskusili lotiti tako teoretično kot praktično, s prikazi konkretnih zadružnih in sodelovalnih naporov.

Uvod v temo je pogovor z Michaelom Albertom, neutrudnim ameriškim aktivistom, avtorjem slavne knjige o sodelovalnem gospodarstvu *Parecon*, ki v svojih odgovorih pojasnjuje in zagovarja sodelovalno ekonomijo kot model nove družbene in gospodarske vizije razvoja sveta in kot možno alternativno obliko organiziranja postkapitalistične družbe.

V prvem besedilu tematskega sklopa se Karolina Babič v manjšem odmiku od definicij Michaela Alberta loti razlage osnovnih pojmov področja, od razlage sodelovalnega gospodarstva in praks socialnega in solidarnostnega gospodarstva pa vse do opredelitve zadružništva. Prispevek začneja z odgovorom na vprašanje, kaj je participacija, v nadaljevanju pojasnjuje med drugim tudi, kako se socialna podjetja razlikujejo od ostalih, denimo

konvencionalnih podjetij, predvsem pa so v njem predstavljeni različni vidiki, značilnosti, cilji in načela socialnih ekonomij. Ob razdelavi oblik participacije v zadrugah, ki se ji avtorica posveti na koncu članka, nas torej vseskozi opremlja z osnovnim pojmovnim aparatom za razumevanje in vrednotenje področja sodelovalnega gospodarstva, vključno z zadružništvom.

Franci Avsec se v svojem prispevku sprva ukvarja s pravnimi vidiki zadružništva v mednarodnem prostoru in v Sloveniji, ob čemer na kratko povzame tudi razlike med državami in zgodovinski razvoj zadružniškega prava. Večji del prispevka je namenjen analizi finančne strukture zadrug, ki jo izvede na podlagi javno dostopnih finančnih podatkov in lastnih izračunov. Iz analize je razvidna razširjenost zadružništva v Sloveniji in njegov delež v slovenskem gospodarstvu. Avtor prispevek zaključí s skrbno in natančno tipologizacijo zadrug v Sloveniji, pri čemer izpostavi tudi zanimiv pravno-finančni vidik izkazovanja nerazdeljivega zadružnega kapitala. V sklepnem razmisleku nakaže nekaj rešitev, ki bi jih bilo v slovenski pravni model smiselno uvesti v stališča medgeneracijske pravičnosti.

Zadružništva vendarle ne gre preveč idealizirati. Treba se je zavedati, da je produkt kapitalizma oziroma odgovor nanj. To kažejo zgodovinske analize in primeri. Zadružništvo je nižjim slojem na Slovenskem blažilo prehod iz fevdalnih odnosov v denarno gospodarstvo in kapitalizem, spodbujalo solidarnost in izobraževanje. Hkrati pa so lahko zadruge med seboj poslovale nič kaj solidarno, temveč v kontekstu kapitalistične konkurenčnosti. Tako kot se je tega dotaknil Franci Avsec za sodobnost, sta v zgodovinski perspektivi pokazala Žarko Lazarevič in Jure Stojan na primeru kreditnih zadrug.

Žarko Lazarevič v članku ne zmanjša pomena angažmaja Janeza E. Kreka za vzpostavitve zadružnega omrežja, vendar poudari, da brez številnih zavzetih zadružnikov, sprva duhovnikov, pozneje pa šolanih in v Zadružni šoli izobraženih ljudi iz kroga ekonomsko in socialno šibkejših slojev zadružništvo ne bi preraslo v tako gibanje in opolnomočilo mnoge. Zadruga kot skupnost je uveljavljala mehanizme finančne in gospodarne kontrole med svojimi člani. Kdor ni upošteval zadružnih pravil, pa tudi tedanjih moralnih okvirov, je lahko hitro izpadel iz varne mreže.

Jure Stojan z analizo avstro-ogrske statistike predstavi gospodarski model zadružništva in ga po ekonomski, torej finančni uspešnosti umešča v širši kontekst tedanje dualne monarhije. Predstavi tudi dinamiko nezaupanja in sumničavosti med gospodarskimi subjekti in državno birokracijo, ki je želela sistematično zbirati statistične podatke in jih obdelovati. Ugotavlja, da je bilo število zadružnih članov majhno in da so bile zadruge po kapitalski moči skromne in so se z leti vedno bolj odmikale denarnemu gospodarstvu.

Marta Rendla z zgodovinsko analizo stanovanjskih zadrug iz časa kapitalističnega gospodarstva in iz obdobja socializma predstavi zanimiv paradoks. Zadruge do druge svetovne vojne so temeljile na kolektivni samopomoči in sodelovanju njenih članov za rešitev stanovanjskega vprašanja, medtem ko so zadruge v socializmu, kjer se je protežiralo blokovsko gradnjo, predstavljale višji stanovanjski standard v individualiziranih vrstnih hišah, hkrati pa so vplivale na cene nepremičninskega trga, saj so pocenile najemnine in stanovanja.

Anja Lazar, Maša Hawlina in Rok Ramšak se v svojem prispevku z naslovom (*Kolektivno lastništvo za vse? Stanovanjske zadruge: stanovanjska preskrba za ljudi, ne za profit*) ukvarjajo s prikazom načel in delovanja stanovanjskih zadrug kot eni izmed bolj učinkovitih alternativnih praks stanovanjske preskrbe. Ob razmišljanju o prednostih kolektivnega lastništva pred individualnim, o solidarnostnem sobivanju nasproti tekmovalnemu obnašanju najemnikov (celo med prosilci za neprofitna stanovanja) se stanovanjske zadruge ponujajo kot praksa upora proti neoliberalizaciji stanovanjskega vprašanja. Zadružna gibanja stanovanjsko problematiko rešujejo od spodaj navzgor, a jim lahko uspe le ob pomoči ustreznih regulatornih politik in zakonskih umeritvah države. Prispevek se ob navajanju zanimivih ugotovitev nedavno izvedenih anket med najemniki in lastniki ukvarja naposled tudi z realnimi možnostmi in konkretnimi predlogi za nadaljnji razvoj zadružnega stanovanjskega sektorja v Sloveniji.

V povojnem socializmu so zadružništvo uveljavljali od zgoraj navzdol, kar je bilo v popolnem nasprotju z zadružnim bistvom in so hote ali nehote uveljavljali tržne mehanizme in morebiti le navidezno solidarnost in demokratičnost. Ali pa se je ta izoblikovala kljub zahtevanemu prostovoljstvu in samoprispevkom ter splošni družbeni mobilizaciji, kot na primeru gradnje zadružnih domov pokaže Martina Malešič. Gradnja zadružnih domov je hkrati gradila in soustvarjala skupnosti. Stavbo so ljudje že med gradnjo in še dolgo po tem vzeli za svojo – za svoj javni prostor, kjer so v mnogih krajih še danes srce lokalnih skupnosti, kjer se zbirajo ob različnih priložnostih in se s tem dejansko vedno znova udejanja in reproducira ali potrjuje skupnost.

Socialistično protislovje je moč zaznati v etnografski vinjeti Urške Purg. Pripoved vodje enote Kmetijske zadruge Ptuj predstavi delovanje, postopno spreminjanje načina dela in lastno občutenje odgovornosti do mnogo deležnikov v procesu, saj je morala biti sposobna na mestu pretehtati najboljšo odločitev za dobro vseh – sistema in kmetov ter nenazadnje, tudi zaposlenih. Prispevek pa tudi pokaže vlogo ženske v socializmu in patriarhalnem okolju.

Sodelovalno gospodarstvo so tudi neformalne skupnostne prakse, posredovanje vedenja in izkušenj s spomini, ki se lahko s časom manifestirajo v kulturno dediščino in s tem ohranjajo za zanamce. Tako Rajko Muršič v eseju prikaže mariborsko prepletanje vzajemnosti, skupnjenja in dediščinjenja samoniklih glasbenih in drugih alternativnih scen. Razpravo zaključí z razmislekom o tem, kako »venomer pozabljamo, da je zgodovina stkana iz naključij in osebnega nerazumevanja situacij, v katerih se znajdemo. Toda prav nepredvidljivost življenja narekuje naslanjanje na podedovane prakse in zato se kolektivne izkušnje preteklih generacij na nepredvidljive načine pojavljajo v sodobnosti.« Zato je nemara pretekle zadružne prakse in izkušnje, dobre in slabe, smiselno jemati na ta način. Ustvarjalno, solidarno, odgovorno. Šele tako se morda vendarle odpre obet boljše in drugačne prihodnosti za nas vse.

Tema, ki je pred vami, skuša ponuditi nekaj takih vpogledov v izbrane pretekle, nekatere sedanje in v možne prihodnje svetove, kjer participacija ni le pobožna želja, kjer enakopravnost ni zgolj obljuba, skupnostna odgovornost ne prazna beseda in kjer posameznik govori in aktivno odloča s svojim glasom, ki v skupnosti ni preslišan.

Predvojna in socialistična dediščina združništva in sodelovalnega gospodarstva je mrtva dediščina, če se o njej ne razmišlja in če se je ne poskuša udeležati v praksi. Tukaj je opisanih nekaj preteklih in sedanjih poskusov ter nekaj takih, ki bi lahko uspeli v bližnji ali daljni prihodnosti.

---

### Lektorsko in uredniško pojasnilo bralcem

Tema v tej številki Dialogov obravnava področje sodelovalnega gospodarstva, poimenovanje katerega oziroma terminologija zanj v slovenščini še ni uveljavljena in utrjena. Pri lektoriranju in urejanju te številke smo se tako srečali z neenotno in z jezikovnega stališča nejasno in problematično rabo nekaterih terminov, ki jih pod vplivom angleščine in zaradi slabih (beri: dobesednih) prevodov uporabljajo posamezni slovenski avtorji in so pri tistih, ki pišejo o tem področju, precej razširjeni. Gre predvsem za besedno zvezo *participativna ekonomija*.

Kot kaže naslednje besedilo v tej številki, tj. pogovor z Michaelom Albertom, je treba razlikovati med *participatory economy* (prakso) in *participatory economics* (teorijo). Kot sem že pred leti opozorila v svojem predavanju na Lektorskem društvu Slovenije (prosto dostopno na: <https://www.lektorsko-drustvo.si/predavanja-in-delavnice/tezave-z-laznimi-prijatelji/>) je velika težava, ker številni slovenski avtorji prevajajo angleški *economy* po principu lažnega prijatelja (besede, ki se v različnih jezikih podobno piše in izgovarja, a nima enakega pomena) z *ekonomijo*, čeprav gre dejansko za *gospodarstvo* (prakso). Zaradi tega se termina za dejavnost (gospodarstvo) in vedo o njem (ekonomijo) izenačujeta, kar je za strokovno pisanje neprimerno in škodljivo, hkrati pa se uničuje že ustaljena pomen-ska razlika med tema besedama v slovenščini.

Prevajalka pogovora z Michaelom Albertom Kristina Božič je pojma pravilno prevajala (in pridevnik tudi poslovenila): *participatory economy* kot *sodelovalno gospodarstvo*, *participatory economics* pa kot *sodelovalno ekonomijo*. Da bi bralcem omogočili nedvoumno in jasno branje o področju, ki je relativno novo, smo tako slovenjeno terminologijo prenesli na vsa besedila v tem tematskem sklopu, kar pomeni, da smo pri nekaterih avtorjih pogosto rabo *participativne ekonomije* dosledno zamenjevali s *sodelovalnim gospodarstvom*, *socialno ekonomijo* pa s *socialnim gospodarstvom*. Termin *participacija* smo glede na kontekst ohranjali ali zamenjevali s slovenskima sinonimoma *sodelovanje* ali *udeležba*.

Pojmovni samostalnik *gospodarstvo* večinoma uporabljamo v edninski obliki, razen tam, kjer gre za različne vrste oz. pojavne oblike istega pojma.

**Emica Antončič**